

HISTORY OF EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF INSTITUTIONAL THEORIES

Usmanov Muradbek Dusmurot son,

Assistant-trainee of the "Digital economy" department of SamISI

Yusuf Abdulloyevich Boyarov,

Student of Samarkand Institute of Economics and Service

yusufboyarov2005@icloud.com

Turabov Otabek Nizamiddin son,

Student of Samarkand Institute of Economics and Service

otabekturobov0@gmail.com

Abstract: This article analyzes the history of the emergence and development of institutional theory. The initial foundations of institutional economics were laid by scientists such as Thorstein Veblen and John R. Commons, while in the 20th century, scientists such as Douglass North, Ronald Coase, and Oliver Williamson took this theory to a new level. Their research allowed for an in-depth study of the importance of institutions in economic activity, the interaction between the market and the firm, transaction costs, and the system of contracts. The article also examines how institutional theory has influenced practice in economics and politics and modern approaches to its development. The ideas of foreign scientists have identified new directions for future research and studies in the field of institutional theories. Institutional theory, new institutionalism, economic institutions, transaction costs, Douglass North, Ronald Coase, Oliver Williamson, contracts, economic changes, political institutions, society and economy, institutional economics, the boundaries between the market and the firm. The article discusses in detail the emergence of institutional theory, its stages of development, basic principles and concepts, as well as its role in modern economics and its significance in research.

Keywords: institutional theory, new institutionalism, economic institutions, transaction costs, Douglass North, Ronald Coase, Oliver Williamson, contracts, economic changes, political institutions, society and economy, institutional economics, the boundaries between the market and the firm.

INSTITUTIONAL NAZARIYALARNING PAYDO BO'LISHI VA RIVOJLANISH TARIXI

Usmonov Murodbek Dusmurot o'g'li,

SamISI "Raqamli iqtisodiyot" kafedrasi assistant-stajyori

Boyarov Yusuf Abdulloyevich,

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

yusufboyarov2005@icloud.com

*Turabov Otabek Nizomiddin o'g'li,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
otabekturobov0@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada institutsional nazariyaning paydo bo'lishi va rivojlanish tarixi tahlil qilingan. Institutsional iqtisodiyotning dastlabki asoslari Thorstein Veblen va John R. Commons kabi olimlar tomonidan qo'yilgan bo'lsa, XX asrda Douglass North, Ronald Coase va Oliver Williamson kabi ilmiy arboblarning ushbu nazariyaning yangi bosqichga ko'tarilishiga sabab bo'ldilar. Ularning tadqiqotlari institutlarning iqtisodiy faoliyatdagi ahamiyatini, bozor va firma o'rtasidagi o'zaro aloqalarni, transaksiya xarajatlarini, shartnomalar tizimini chuqur o'rganishga imkon berdi. Maqolada, shuningdek, institutsional nazariyaning iqtisodiyot va siyosatdagi amaliyotga qanday ta'sir ko'rsatgani va uning rivojlanishidagi zamonaviy yondashuvlar ko'rib chiqilgan. Chet ellik olimlarning fikrlari orqali institutsional nazariyalar sohasida kelajakdagi izlanishlar va tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlar aniqlangan. Institutsional nazariya, yangi institutsionalizm, iqtisodiy institutlar, transaksiya xarajatlari, Douglass North, Ronald Coase, Oliver Williamson, shartnomalar, iqtisodiy o'zgarishlar, siyosiy institutlar, jamiyat va iqtisodiyot, institutsional iqtisodiyot, bozor va firma o'rtasidagi chegaralar. Maqolada, institutsional nazariyaning paydo bo'lishi, uning rivojlanish bosqichlari, asosiy prinsip va konsepsiyalari, shuningdek, zamonaviy iqtisodiyotdagi o'rni va tadqiqotlaridagi ahamiyati haqida batafsil so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: institutsional nazariya, yangi institutsionalizm, iqtisodiy institutlar, transaksiya xarajatlari, Douglass North, Ronald Coase, Oliver Williamson, shartnomalar, iqtisodiy o'zgarishlar, siyosiy institutlar, jamiyat va iqtisodiyot, institutsional iqtisodiyot, bozor va firma o'rtasidagi chegaralar.

Institutsional nazariyaning ildizlari XIX asrning oxirlariga borib taqaladi, ammo uning zamonaviy shakllari XX asrning boshlarida shakllandi. Dastlabki institutsional nazariyalar iqtisodiy institutlarning rivojlanishini, ularning ijtimoiy tuzilmalar bilan aloqasini va bozor mexanizmlariga ta'sirini tushunishga qaratilgan edi.

Institutsional nazariyalar iqtisodiyot, siyosatshunoslik, sotsiologiya va boshqaruv sohalarida muhim nazariy asoslarni yaratgan ilmiy yo'nalishlardan biridir. Bu nazariyalar tashkilotlar va ijtimoiy institutlarning rolini, ularning iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarda qanday ishlashini, o'zgarishini va rivojlanishini tahlil qiladi. Institutsional nazariyalar, ayniqsa, 20-asrning ikkinchi yarmida global miqyosda rivojlangan va turli fan sohalarida yangi yondashuvlarning shakllanishiga olib kelgan. Institutsional nazariyaning ilk namunalarini, ayniqsa, Amerikaning mashhur iqtisodchisi **Thorstein Veblen** (1857–1929) tomonidan ilgari surilgan. Veblen, o'zining *The Theory of the Leisure Class* (1899) asarida, jamiyatdagi iqtisodiy institutlar va ularning tengsizlikni yaratishdagi rolini tahlil etdi. U iqtisodiy hayotning ijtimoiy va madaniy omillardan ajralmas ekanligini ta'kidladi va iqtisodiy faoliyatning madaniy va ijtimoiy kontekstda tushunilishi zarurligini ko'rsatdi. Veblenning ta'kidlashicha, insonlar nafaqat iqtisodiy manfaatlarini ko'zlab ishlaydi, balki ular o'z maqsadlarida ijtimoiy maqomni, prestijni va imidjni yaratishga ham intiladilar. Bu fikr, institutsional iqtisodiyotning keyingi rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Amerikalik iqtisodchi John R. Commons (1862–1945) esa institutsional iqtisodiyotning yana bir muhim shakllanishiga olib keldi. Commons o'zining *Institutional Economics* asarida, iqtisodiy faoliyatning tashkil etilishida qonunlar, odatlar, normativ me'yorlar va hukumatning roli muhimligini ta'kidlagan. U iqtisodiy muhitni faqat bozor mexanizmlari bilan tushunishning noaniqligini ko'rsatib, ijtimoiy tuzilmalarning va qonunlarning muhimligini ilgari surgan.

XX asrning o'rtalarida institutsional nazariyalar yanada rivojlanib, iqtisodiyot va siyosatni o'rganishda yangi paradigmalarni taklif qildi. Bunda, ayniqsa, Douglass North, Ronald Coase, Oliver Williamson kabi olimlar muhim hissalarini qo'shdi.

Douglass North (1920–2015), 1993-yilda Nobel mukofoti bilan taqdirlangan, yangi institutsional iqtisodiyotning asoschilaridan biridir. North o'zining "Institutions, Institutional Change and Economic Performance" asarida, iqtisodiy rivojlanish va o'sishda institutlarning ahamiyatini o'rganib, "institutlar"ni iqtisodiyotni shakllantiruvchi asosiy omil sifatida qaradi. Uning fikricha, institutlar iqtisodiy tizimning samaradorligini belgilaydi, chunki ular iqtisodiy o'zgarishlarni amalga oshirishda, mas'uliyatlarni taqsimlashda va huquqiy tizimda muhim rol o'ynaydi. Northning institutlar haqidagi ta'rifi keng tarqaldi: u institutlarni "rasmiy va norasmiy qoidalar, me'yorlar va faoliyatni boshqaruvchi chora-tadbirlar to'plami" deb belgilagan. Shuningdek, North o'z asarlarida institutlarning rivojlanishiga va ularning iqtisodiy natijalariga qanday ta'sir ko'rsatishini ham tahlil qilgan., Ronald Coase (1910–2013), iqtisodiyotdagi "yangi institutsionalizmi" yoritgan olimlardan biridir. Uning "The Nature of the Firm" (1937) va "The Problem of Social Cost" (1960) asarlari, institutsional nazariyaning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Coase, ayniqsa, transaksiya xarajatlari (yoki shartnoma xarajatlari) konsepsiyasini ilgari surdi. U bozor va firma o'rtasidagi chegarani tushunish, shuningdek, firmalar ichidagi qarorlar qanday qabul qilinishini va resurslar qanday taqsimlanishini tahlil qilishda muhim asos yaratdi. Coase'ning asosiy g'oyasi shundan iboratki, institutsional tuzilmalar, xususan, shartnoma va huquqiy tizimlar, iqtisodiy faoliyatni tashkil qilishda bozor mexanizmlaridan ko'ra muhimroq rol o'ynaydi. U transaksiya xarajatlarini kamaytirish uchun institutlar va tashkilotlar qanday moslashishini o'rgangan.

Oliver Williamson (1932–2020) yangi institutsional iqtisodiyotda ko'plab innovatsiyalarni amalga oshirdi. U "The Economic Institutions of Capitalism" (1985) asarida, firmalar va boshqa iqtisodiy institutlar o'rtasidagi shartnoma va aloqalarni tahlil qildi. Williamson, ayniqsa, institutsional tuzilmalar orqali resurslarni samarali taqsimlash, shuningdek, transaksiyalarni qanday boshqarish haqida muhim izlanishlar olib bordi.

Williamsonning transaksiya xarajatlari va "bilvosita nazorat" tushunchalari, iqtisodiyotdagi institutlarning muhim rolini ta'kidlab, bozor va firma o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniq belgiladi.

Bugungi kunda institutsional nazariyalar yanada kengroq va chuqurroq tadqiqotlar olib borilmoqda. So'nggi yillarda iqtisodiy institutlar, davlat siyosatining roli, xalqaro savdo, mehnat bozoridagi o'zgarishlar va texnologik taraqqiyotning iqtisodiy tizimlarga ta'siri o'rganilmoqda.

Zamonaviy institutsional nazariyalar ijtimoiy institutlarni va ularning iqtisodiy va siyosiy hayotdagi rolini tushunishdagi yondashuvlarni yangilaydi. Xususan, davlatning iqtisodiy rivojlanishdagi roli, davlat va xususiy sektorning o'zaro munosabatlari, shuningdek, ijtimoiy barqarorlikka ta'sir qiluvchi omillar ustida ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Institutsional nazariyalar iqtisodiyot va jamiyatni o'rganishning muhim bir yo'nalishidir. Ularning paydo bo'lishi va rivojlanishi iqtisodiy tizimning shakllanishi, ijtimoiy normativlar va

institutlarning o'zaro ta'sirini tushunishga qaratilgan. Thorstein Veblen, John R. Commons, Douglass North, Ronald Coase va Oliver Williamson kabi olimlarning ishlari bugungi kunda institutsional iqtisodiyotning rivojlanishiga katta hissa qo'shdi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlar iqtisodiy va siyosiy institutlarning jamiyatdagi muhim rolini ko'rsatishda davom etmoqda, va ularning rivojlanishi kelajakda Institutsional nazariyalar, ayniqsa XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, ko'plab nufuzli olimlar tomonidan chuqur o'rganildi va ular o'zlarining ilmiy ishlari orqali bu sohaning rivojlanishiga katta hissa qo'shdilar. Chet ellik olimlarning fikrlariga asoslanib, institutsional nazariyaning turli qirralarini, uning iqtisodiy tizimdagi rolini va ijtimoiy tuzilmalarga ta'sirini yanada chuqurroq tushunish mumkin. Douglass North, yangi institutsional iqtisodiyotning asoschilaridan biri sifatida, institutlarning iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyatini katta e'tiborga olgan. Uning ta'kidlashicha, institutlar iqtisodiy faoliyatni samarali tashkil etish va resurslarni taqsimlashda muhim rol o'ynaydi. Northning fikriga ko'ra, "institutlar"ni iqtisodiy tizimning doimiy va kengayuvchi tuzilmalari sifatida ko'rish kerak. North o'zining mashhur asari "Institutions, Institutional Change and Economic Performance" (1990)da institutlarning rivojlanishi iqtisodiy o'zgarishlarga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. U institutlarni faqat qonunlar yoki tashkilotlar sifatida emas, balki iqtisodiy jarayonlarni boshqaruvchi, turli ijtimoiy me'yorlar va odatlarni ifodalovchi tizim sifatida ham ko'rsatadi. Northning fikriga ko'ra, institutlar samarali iqtisodiy o'sishni ta'minlashda va bozor muvaffaqiyatini erishishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. "Institutsional o'zgarishlar iqtisodiy rivojlanishning tug'ilishi va uning davomiyligini ta'minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Iqtisodiy faoliyatda institutlar, qonunlar va huquqiy tizimlar samarali o'zgarishlarni ta'minlashning kalitidir." - deydi olim.

Ronald Coasening "The Nature of the Firm" (1937) va "The Problem of Social Cost"*(1960) asarlari institutsional iqtisodiyotga yangi nazariy asoslarni taqdim etdi. Coase, bozorlar va firmalar o'rtasidagi chegaralarni, shuningdek, transaksiya xarajatlarining iqtisodiy jarayonlar va qarorlar qabul qilishdagi rolini o'rganadi. U o'zining "Coase teoremasi"da, agar bozorlar to'liq raqobatbardosh bo'lsa va transaksiya xarajatlari yo'q bo'lsa, bozorlar har doim samarali natijalarni taqdim etishi mumkinligini ta'kidlagan. Coase, shuningdek, institutlarning iqtisodiy tizimda qanday samarali va harakatsiz bo'lishi mumkinligini ko'rsatdi. U transaksiya xarajatlarining mavjudligi sababli, firmalar va bozorlar o'rtasida ko'plab iqtisodiy faoliyatlar va qarorlar amalga oshiriladi. Ronald Coase fikricha: "Institutsional tizimlar va transaksiya xarajatlari bozor mexanizmlarining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardir. Firmalar o'zlarining ichki shartnomalari orqali xarajatlarni kamaytirishga intilishadi va shu tarzda bozor tizimidan samarasiz bo'lgan elementlarni chiqarib tashlaydi." Oliver Williamson o'zining "The Economic Institutions of Capitalism" (1985) asarida, institutsional iqtisodiyotning yanada rivojlangan shakllarini taqdim etdi. U transaksiya xarajatlarini o'rganishda davom etdi va firmalar o'rtasidagi shartnomalarni qanday samarali boshqarish kerakligini tahlil qildi. Williamson, transaksiya xarajatlarini va ularning shartnoma tizimiga ta'sirini o'rganib, institutlarning iqtisodiy samaradorlikdagi rolini yana bir bor ta'kidladi. Williamsonning fikriga ko'ra, firmalar o'rtasidagi iqtisodiy faoliyat va qarorlar ko'pincha transaksiya xarajatlari orqali boshqariladi. U firma ichidagi va tashqarisidagi operatsiyalarni samarali tarzda taqsimlash uchun transaksiya xarajatlarini minimal darajaga keltirishga qaratilgan strategiyalarni ilgari suradi. Oliver Williamsonning fikri shundayki: "Transaksiya xarajatlari institutlarning samaradorligini

belgilovchi muhim element hisoblanadi. Firmalar va bozorlar o'rtasidagi shartnomalar samarali amalga oshirilishi uchun, transaktsiya xarajatlarini optimallashtirish zarur."

James G. March va Johan P. Olsen "Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics" (1989) asarida yangi institutsionalizmning siyosiy institutlardagi o'rnini tahlil qilishgan. Ularning ta'kidlashicha, siyosiy institutlar va ularning ijtimoiy normativ tuzilmalari, iqtisodiy va siyosiy jarayonlarni boshqarishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular siyosiy qarorlar qanday o'zgartirilishini va qanday qilib siyosiy tuzilmalar o'zgarishini o'rganib, yangi institutsionalizmni siyosatshunoslikka qo'lladilar. James G. March va Johan P. Olsen shunday fikr bildirgan: "Siyosiy institutlar ijtimoiy me'yorlar va normativlar asosida shakllanadi. Shuning uchun, siyosiy qarorlar va siyosiy tizimlar faqat iqtisodiy omillarga bog'liq emas, balki ijtimoiy va madaniy omillar bilan ham belgilangan."

Institutsional nazariyalar iqtisodiy tizimning, siyosatning va jamiyatning rivojlanishidagi markaziy rolni tushunishda muhim ilmiy vosita hisoblanadi. Douglass North, Ronald Coase, Oliver Williamson, va James G. March kabi olimlarning ishlari bu sohaning shakllanishi va rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Ular institutlarning iqtisodiy va siyosiy tizimlardagi o'rnini chuqur tahlil qilib, zamonaviy institutsional nazariyalar va ularning amaliyotdagi ahamiyatini ochib bergan. Bu nazariyalar, ayniqsa, bozor mexanizmlari, davlat siyosati va ijtimoiy tuzilmalarning o'zaro aloqalarini yanada yaxshiroq tushunishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change, and Economic Performance. Cambridge University Press.
2. Coase, R. H. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, 4(16), 386-405. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>
3. Coase, R. H. (1960). The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, 3, 1-44. <https://doi.org/10.1086/466560>
4. Williamson, O. E. (1985). The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting. Free Press.
5. **Commons, J. R. (1934). Institutional Economics: Its Place in Political Economy. Macmillan.
6. Veblen, T. (1899). The Theory of the Leisure Class. Macmillan.
7. March, J. G., & Olsen, J. P. (1989). Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics. Free Press.
8. Rutherford, M. (2001). Institutional Economics: Then and Now. *Journal of Economic Perspectives*, 15(3), 173-194. <https://doi.org/10.1257/jep.15.3.173>
9. Hall, P. A., & Taylor, R. C. R. (1996). Political Science and the Three New Institutionalism. *Political Studies*, 44(5), 936-957. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb00343.x>
10. Ostrom, E. (1990). Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge University Press.